

Από το μύθο της «φυλής» στη βαρβαρότητα του ρατσισμού

Δεν υπάρχει πιο απλή λέξη από αυτή της «φυλής», όπως δεν υπάρχει και πιο σύνθετη και διφορούμενη ιδέα από αυτήν της ύπαρξης ανθρώπινων φυλών, δηλώνει κατηγορηματικά η Colette Guillaumin σε πρόσφατη εργασία της¹. Η «φυλή» ή «ράτσα» (race, Rasse) αποτελεί έννοια-κλειδί του δόγματος της φυλετικής ανισότητας των ανθρώπων. Παράγωγο της «φυλής» είναι ο «φυλετισμός» ή «ρατσισμός» (racisme, racism, Rassismus), όπως αποκαλείται σήμερα διεθνώς το φαινόμενο των φυλετικών και κοινωνικών διακρίσεων.

Η εμφάνιση της φυλετικής ιδέας, που αποτελεί άλλωστε και τη βάση του σύγχρονου ευρωαμερικανικού ρατσισμού, τοποθετείται χρονικά στα τέλη του 15ου αιώνα και συμπίπτει ιστορικά με την ανακάλυψη του Νέου Κόσμου (1492-1494), τη ληξιαρχική πράξη γένεσης του αποικιοκρατικού συστήματος². Καθοριστικής σημασίας για την ανάπτυξη της φυλετικής ιδέας υπήρξαν οι επαφές των Ευρωπαίων με άλλους λαούς στην Αμερική, την Αφρική και την Ασία. Τα κυρίαρχα κοινωνικά στρώματα των εκάστοτε ισχυρών εθνικών κρατών της Ευρώπης (Ισπανία, Πορτογαλία, Αγγλία, Ολλανδία, Γαλλία, Βέλγιο και Γερμανία) καλλιέργησαν συνειδητά και από κοινού την ιδέα της «κατωτερότητας» των λαών στις αποικίες, τονίζοντας συγχρόνως τη δική τους βιολογική, πνευματική, πολιτιστική και ηθική «ανωτερότητα», προκειμένου να εξασφαλίσουν αλλά και να νομιμοποιήσουν τα αποικιοκρατικά τους συμφέροντα³.

Κι ενώ ο μύθος σχετικά με τη φυλετική ανωτερότητα των λευκών είναι κατασκευάσμα της αποικιοκρατικής πολιτικής, στην ανάπτυξη και διάδοση της φυλετικής θεωρίας σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η επιστήμη γενικά και η ανθρωπολογία ειδικότερα. Το αργότερο από τα μέσα του 18ου αιώνα και μετά επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων (φυσιοδίφες, βιολόγοι, ανατόμοι κλπ.) επιδίδονται με πάθος στη φυλετική ταξινόμηση και κατηγοριοποίηση του ανθρώπινου γένους. Χρησιμοποιώντας ως κριτήριο φαινοτυπικά γνω-

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Ο Ζήσης Παπαδημητρίου είναι καθηγητής κοινωνιολογίας στη Νομική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

ρίσματα, όπως το χρώμα του δέρματος, το σχήμα του κρανίου, την κατασκευή των μαλλιών κλπ. διέκριναν συνήθως από τρεις έως και πέντε και σε ορισμένες περιπτώσεις μέχρι και σαράντα (!) διαφορετικές φυλές⁴.

Με την αποδοχή της φυλής ως κατηγορία ταξινόμησης άλλαξαν άρδην και οι ευρωπαϊκοί τρόποι περιγραφής του «Άλλου». Οι Ευρωπαίοι ερμηνεύουν πλέον τη διαφορά τους με τους άλλους, τους ξένους, ως διαφορά μεταξύ φυλών, ως έμφυτη και αμετάβλητη βιολογική διαφορά κληρονομικού χαρακτήρα, που δεν επιδέχεται καμιά αμφισβήτηση και με την έννοια αυτή αποτελεί επιστημονικά επιβεβαιωμένη πραγματικότητα⁵. Το δόγμα της φυλετικής ανισότητας, όπως αυτό διαμορφώθηκε μέσα από τις ανθρωπολογικές θεωρίες του 19ου αιώνα, βρήκε την πιο ακραία ιστορική του έκφραση στο ναζιστικό μύθο της «άριας φυλής», με αποκορύφωμα το «Holocaust», την εξόντωση των Εβραίων στα στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Αν και αποτελεί αντικείμενο ιδεολογικών αντιπαραθέσεων και συγκρούσεων εδώ και ενάμιση περίπου αιώνα, δεν υπάρχει ωστόσο ένας ενιαίος, γενικά αποδεκτός θεωρητικός ορισμός της έννοιας της «φυλής», με αποτέλεσμα οι ερμηνευτικές εκδοχές της να είναι τόσες όσοι και οι συγγραφείς που ασχολήθηκαν με τη φυλετική θεωρία. Αυτό βέβαια δεν οφείλεται στην έλλειψη θεωρητικού ενδιαφέροντος. Όντας πεπεισμένοι για την ύπαρξη των ανθρωπίνων «φυλών», οι θεωρητικοί του φυλετισμού δεν αισθάνθηκαν, καθώς φαίνεται, την ανάγκη να τις προσδιορίσουν και θεωρητικά. Αποκαλυπτική ως προς αυτό είναι η στάση του Houston Steward Chamberlain. Απαντώντας στους επικριτές της φυλετικής ιδέας, αναφέρει μεταξύ άλλων και τα ακόλουθα: «Τι μας ενδιαφέρουν οι εκτενείς επιστημονικές έρευνες για το αν υπάρχουν ή όχι διαφορετικές φυλές, αν η φυλή έχει κάποια αξία, πώς αυτή εκφράζεται κλπ. Αντιστρέφουμε τα πράγματα και λέμε: Είναι πρόδηλο ότι υπάρχουν φυλές. Ότι η ποιότητα της φυλής είναι αποφασιστικής σημασίας αποτελεί γεγονός που επιβεβαιώνεται άμεσα από την ίδια την πραγματικότητα. Είναι λοιπόν δική σας υπόθεση να μελετήσετε το πώς και το γιατί, για να μην απορρίψετε τα γεγονότα στο όνομα της άγνοιας που σας διακρίνει»⁶. Παρά τις επιμέρους διαφορές τους, κοινός παρονομαστής όλων των φυλετικών θεωριών είναι το γεγονός ότι προσδίδουν κοινωνική σημασία σε ορισμένες βιολογικές ιδιότητες των ανθρώπινων ομάδων⁷.

Η έννοια της «φυλής» δεν εκφράζει πάντα το ίδιο πράγμα. Αποτελεί ένα συνονθύλευμα ετερογενών γνωρισμάτων (φυσιολογικών, βιολογικών, πνευματικών, συμβολικών, φαντασιακών κλπ.), τα οποία και συνθέτουν τελικά το ιδεολογικό υπόστρωμα πάνω στο οποίο θεσπίζεται το καθεστώς των φυλετικών διακρίσεων⁸. Η σημασία της φυλής διαφέρει ανάλογα με τις περιστάσεις και ως εκ τούτου είναι σχετικά δύσκολο να προσεγγίσει κανείς με την ίδια μέθοδο τις διάφορες περιπτώσεις φυλετικών σχέσεων και συγκρούσεων. Στις αρχές του αιώνα μας φερ' ειπείν, η προβληματική των φυλετικών διακρίσεων στη Νότια Αφρική αφορούσε κυρίως τις σχέσεις μεταξύ λευκών που μιλούσαν αφρικάανς και εκείνων που χρησιμοποιούσαν την αγγλική γλώσσα, σήμερα, όταν αναφερόμαστε στις φυλετικές διακρίσεις στη χώρα αυτή, εννοούμε πρωτίστως αυτές των λευκών σε βάρος των μαύρων, το γνωστό καθεστώς του άπαρτχάιντ.

Αποτελεί πλέον κοινό τόπο ότι η έννοια της «φυλής» στερείται επιστημονικής σοβαρότητας. Η επιστήμη της γενετικής ειδικότερα τονίζει μεταξύ άλλων ότι τα βιολογικά στοιχεία, τα οποία επικαλείται η φυλετική θεωρία για να στηρίξει το δόγμα της φυλετικής ανισότητας των ανθρώπων, βρίσκονται σε σχέση αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον και μόνον μέσα από αυτήν καθορίζουν τελικά τις φυσικές μεταβολές που συντελούνται στο ανθρώπινο γένος. Η γενετική, όπως άλλωστε και η κριτική βιο-

λογία, συνέβαλαν με τα πειράματά τους αποφασιστικά στην αποϊδεολογικοποίηση της έννοιας της «φυλής», καθώς απέδειξαν πως δεν υφίσταται αιτιακή σχέση μεταξύ γενετικών, βιολογικών και πολιτισμικών γνωρισμάτων⁹.

Παρόμοιες απόψεις εξέφρασαν και οι εμπειρογνώμονες της UNESCO, όταν κλήθηκαν να αξιολογήσουν τις διάφορες απόψεις σχετικά με την επιστημονική αξία της έννοιας της «φυλής». Η έννοια της «φυλής», τονίζουν, βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση με τα επιστημονικά δεδομένα και ως εκ τούτου δεν έχει στην πράξη κανένα περιεχόμενο¹⁰. Ένας από αυτούς, και συγκεκριμένα ο διάσημος Άγγλος καθηγητής της βιολογίας Stephen Rose, υποστήριξε πως η χρήση της έννοιας της «φυλής» καθώς και οι τεχνικές που χρησιμοποιούνται, προκειμένου να «αποδειχθεί» πως κάποιοι λαοί ή πληθυσμοί είναι εγγενώς «ανώτεροι» από τους άλλους, αποτελεί όχι μόνο επιστημονική αλλά και επιστημολογική φενάκη, καθ' ότι α) στηρίζεται συχνά σε απλά τεχνάσματα τόσο κατά την επιλογή όσο και κατά την παρουσίαση των γεγονότων, β) θεμελιώνεται σε α ριόσι δεδομένα και με την έννοια αυτή προαπαιτεί τον αυθαίρετο ορισμό της επιζητούμενης «ανωτερότητας», όπως π.χ. στην περίπτωση των τεστ ευφυΐας και γ) στην ανάπτυξη του ανθρώπινου είδους εμπλέκονται και μετασχηματίζονται ποιοτικά αδιαχώρητες κοινωνικές και βιολογικές συνιστώσες¹¹. «Αυτός που θα γίνω», αναφέρει χαρακτηριστικά ο Γάλλος επιστήμονας Albert Jacquard, «δεν υπάρχει στα γονιδιά μου», όπως και το «άγαλμα του Μωσέ δεν ήταν μέσα στο κομμάτι μάρμαρο που έφερε ένα πρωί ο Μιχαήλ Άγγελος στο εργαστήρι του»¹². Οι «φυλές», λοιπόν, που ανακαλύπτουν οι οπαδοί της φυλετικής θεωρίας, δεν αποτελούν, σύμφωνα με τα επιστημονικά δεδομένα, «βιολογικές πραγματικότητες» αλλά «κοινωνικές φαντασιώσεις»¹³.

Στο βαθμό λοιπόν που οι «φυλές» δεν είναι κάτι το δεδομένο και η ύπαρξή τους αμφισβητείται επιστημονικά, επιβάλλεται η μελέτη των αιτιών καθώς και των συνθηκών, κάτω από τις οποίες εμφανίζονται, περιθωριοποιούνται και αποκλείονται οι κοινωνικές ομάδες, γιατί αλλιώς ο κίνδυνος να κατανοηθεί η εμφάνισή τους ως αναπότρεπτη και οικουμενική διαδικασία είναι όχι μόνον υπαρκτός αλλά και αναπόφευκτος¹⁴.

Αναλύοντας το διαλεκτικό χαρακτήρα της διαδικασίας κοινωνικής νοηματοδότησης της «φυλής», ο Robert Miles καταλήγει στο συμπέρασμα, πως όταν περιγράφει κανείς τον «Άλλο», επικαλούμενος πραγματικές ή φανταστικές βιολογικές ιδιότητες, περιγράφει αναγκαστικά με τα ίδια κριτήρια και τον εαυτό του, την προσωπική του ταυτότητα. Έτσι, το μαύρο χρώμα του Αφρικανού π.χ. αντανακλά το λευκό του Ευρωπαίου, η «κατωτερότητα» της εβραϊκής «φυλής» την «ανωτερότητα» των «αρίων» Γερμανών κ.ο.κ. Ο τρόπος δηλαδή με τον οποίο χαρακτηρίζει κανείς τον «Άλλο», αντικατοπτρίζει αναγκαστικά και τον τρόπο με τον οποίο ο ίδιος κατανοεί τον εαυτό του¹⁵. Η έννοια της «φυλής», μολοντί ανήκει στο χώρο της κοινωνικής φαντασίας, χρησιμοποιείται ωστόσο συνειδητά ως εργαλείο διάκρισης ξεχωριστών ανθρωπίνων ομάδων και με τον τρόπο αυτό λειτουργεί ως ιδεολογία κοινωνικής οριοθέτησης και αποκλεισμού. Αν π.χ. το χρώμα του δέρματος είναι φορέας νοήματος, τότε αποτελεί συγχρόνως και τη βάση για το σχηματισμό κατηγοριών ταξινόμησης, οι οποίες με τη σειρά τους χρησιμοποιούνται για τον κοινωνικό αποκλεισμό ανθρωπίνων ομάδων ή ατόμων.

Αν και δεν υπάρχουν «φυλές», οι άνθρωποι ωστόσο δεν παύουν να διαφέρουν μεταξύ τους. Η ύπαρξη διαφορών μεταξύ των ανθρώπων δεν σημαίνει βέβαια πως μια κοινωνική ομάδα μπορεί να ταυτισθεί με μια συγκεκριμένη σύνθεση βιολογικών στοιχείων, όπως ισχυρίζονται οι οπαδοί της φυλετικής θεωρίας¹⁶. Εξετάζοντας π.χ. επιστημονικά ένα δείγμα αίματος, είναι αδύνατο να διαπιστωθεί, αν ανήκει σε ένα μαύρο ή σε ένα λευκό άτομο.

Είναι αλήθεια πως υπάρχουν διαφορές μεταξύ των ανθρωπίνων όντων από τις οποίες μάλιστα ορισμένες είναι κληρονομικές, όμως το ερώτημα, γιατί ορισμένες από αυτές αποτελούν λόγο για προκαταλήψεις και κοινωνικές διακρίσεις και άλλες όχι, δεν έχει καμιά σχέση με τη βιολογία¹⁷. Έτσι, όταν μιλούμε π.χ. γενικά για τους «Αμερικανούς», τους «Άραβες», τους «Έλληνες» ή τους «Κινέζους», αναφερόμαστε σε στερεότυπα, αφού στην πραγματικότητα δεν υφίσταται ο «Αμερικανός», ο «Άραβας», ο «Έλληνας» ή ο «Κινέζος», και τούτο διότι οι λαοί παρουσιάζουν όσον αφορά στη σύνθεσή τους μεγάλη ποικιλία και πλήθος επιμειξιών¹⁸. Δεν υπάρχει λοιπόν ατομικό χαρακτηριστικό που να προσιδιάζει αποκλειστικά και μόνο σε ένα λαό. Όπως δεν υπάρχουν βιολογικά ομοιογενείς ομάδες, έτσι δεν υπάρχουν και «καθαρές φυλές». Αλλά κι αν ακόμη δεχθεί κανείς την ύπαρξη φυλετικής καθαρότητας, αναρωτιέται ο Albert Memmi, γιατί τέλος πάντων θα πρέπει οπωσδήποτε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα της βιολογικής ανωτερότητας και σε τι συγκεκριμένα συνίσταται αυτή; Αν υποθέσουμε ότι η βιολογική καθαρότητα έχει ως αποτέλεσμα τη βιολογική ανωτερότητα, αυτό δεν σημαίνει βέβαια, ότι η τελευταία συνεπάγεται αναγκαστικά και την πνευματική, ψυχολογική και πολιτιστική ανωτερότητα. Και καταλήγει: «Δεν θέλουμε να παραβλέψουμε τη σημασία των βιολογικών στοιχείων στη συγκρότηση της ανθρώπινης πραγματικότητας, όμως οι άνθρωποι είναι προϊόν τόσο της ίδιας της ιστορίας τους όσο και των κληρονομικών καταβολών τους. Το οικογενειακό περιβάλλον, η σχολική μόρφωση, οι πολιτιστικές παραδόσεις, ο κοινωνικός περίγυρος, ακόμη και οι κλιματικές συνθήκες... συμβάλλουν στη συγκρότηση της προσωπικότητας του ατόμου. Ο άνθρωπος είναι το αποτέλεσμα όλων αυτών των παραγόντων, όπου τα γενετικά στοιχεία συνυπάρχουν με τα πολιτισμικά»¹⁹.

Ας έρθουμε όμως τώρα στο θέμα του ρατσισμού. Ο όρος «ρατσισμός» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά μόλις στη δεκαετία του '30 με αφορμή τις φυλετικές θεωρίες των ναζί και είχε, όπως άλλωστε και η λέξη «ρατσιστής» αργότερα, το χαρακτήρα πολεμικής ενάντια στο δόγμα της φυλετικής ανισότητας των ανθρώπων²⁰. Κι ενώ ιστορικογλωσσικά ο όρος «ρατσισμός» είναι σχετικά πρόσφατος, ως ουσία αποτελεί διαχρονικό φαινόμενο, δεδομένου ότι μορφές «πρωτογενούς» ή οιονεί-ρατσισμού υπήρξαν σε όλες ανεξαιρέτως τις ιστορικές κοινωνίες. Κλασικές περιπτώσεις οιονεί-ρατσισμού είναι οι κοινωνικές διακρίσεις σε βάρος των «μιαρών» στο ινδικό σύστημα της κάστας, το πλέγμα της πολιτιστικής υπεροχής των αρχαίων Ελλήνων καθώς και των Κινέζων της αυτοκρατορικής περιόδου απέναντι στους «βαρβάρους», ο θρησκευτικός αντιουδαϊσμός το Μεσαίωνα κλπ²¹.

Τι είναι όμως ρατσισμός; Με την παραδοσιακή σημασία του όρου ρατσισμός είναι το δόγμα σύμφωνα με το οποίο τόσο οι ιδιότητες όσο και οι ικανότητες των ανθρώπων είναι φυλετικά προσδιορισμένες. Ο ρατσισμός καλλιεργεί σκόπιμα το μύθο της βιολογικής κληρονομικότητας και αποσκοπεί στην ταξινόμηση και ιεράρχηση του ανθρώπινου γένους σε «ανώτερες» και «κατώτερες» κοινωνικές ομάδες²². Ο ορισμός αυτός αποδίδει πλήρως το πνεύμα του βιολογικού ρατσισμού, δεν καλύπτει ωστόσο την προβληματική του σημερινού ρατσισμού, αφού το σύστημα της φυλετικής αιτιολόγησης του ρατσισμού έχει διευρυνθεί με πολιτισμικά και ψυχοκοινωνικά επιχειρήματα καθώς και θεσμικές πρακτικές της κοινωνικής διάκρισης. Στο βαθμό που οι πολιτικές ευαισθησίες των σύγχρονων κοινωνιών δεν ευνοούν απροκάλυπτες εκδηλώσεις βιολογικού ρατσισμού, εμφανίζονται νέες μορφές ρατσιστικής συμπεριφοράς, όπως π.χ. η εχθρότητα και δυσανεξία απέναντι στους μετανάστες γενικά και στους πολιτικούς και οικονομικούς πρόσφυγες ειδικότερα, ο στιγματισμός του σωματικού ελαττώματος (άτομα με ειδικές ανάγκες), ο

σεξισμός, η απόρριψη και ο αποκλεισμός περιθωριακών ομάδων, όπως π.χ. οι ομοφυλόφιλοι καθώς και ο θεσμικός ρατσισμός (διακρίσεις των κρατικών υπηρεσιών σε βάρος μειονοτικών ομάδων και ατόμων).

Από κοινωνιολογική άποψη ο πλέον εμπειριστατωμένος είναι ο ορισμός του Etienne Balibar. Ο ρατσισμός, κατά τον Balibar, αρθρώνεται γύρω από τα στίγματα της ετερότητας, όπως το χρώμα του δέρματος, η εθνικότητα, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις κλπ. και εγγράφεται σε πρακτικές βίας, περιφρόνησης, αδιαλλαξίας, ευτελισμού και εκμετάλλευσης, καθώς και σε λόγους και αναπαράστάσεις που συνιστούν κυρίως διανοητική επεξεργασία φαντασιώσεων προφύλαξης ή διάκρισης, όπως π.χ. η αναγκαιότητα κάθαρσης του κοινωνικού σώματος από ξένα και επικίνδυνα στοιχεία, η διαφύλαξη της ταυτότητας του «εμείς» από κάθε πρόσμειξη κλπ.²³

Όσον αφορά τώρα στις εκφάνσεις του ρατσισμού, ο Pierre-Andre Taguieff διακρίνει τρία διαφορετικά είδη ρατσισμού και συγκεκριμένα α) τον ιδεολογικό ρατσισμό (πίστη στα θεωρητικά προτάγματα και τις κοινωνικές προεκτάσεις του δόγματος της φυλετικής ανισότητας), β) το ρατσισμό της προκατάληψης (αρνητική και μεροληπτική στάση απέναντι σε μια κοινωνική ομάδα ή στα άτομα που την απαρτίζουν) και γ) το ρατσισμό της συμπεριφοράς (πρακτική των διακρίσεων, των διωγμών και της εξολόθρευσης)²⁴. Αναφερόμενη περισσότερο στους φορείς της ρατσιστικής συμπεριφοράς καθώς και στον τρόπο με τον οποίο αυτή εκφράζεται, η Colette Guillaumin κάνει διάκριση ανάμεσα στο ρατσισμό ως α) πρακτική συμπεριφορά που διαχέεται παντού και καθημερινά στις ανθρώπινες σχέσεις, με διαφορετικό κάθε φορά τρόπο, όπως π.χ. η ξενοφοβία, η εχθρότητα, η επιθετικότητα, ο αποκλεισμός και η εξολόθρευση, β) πολιτική άποψη, που εμφολοχωρεί στον πολιτικό λόγο καθώς και στα προγράμματα ρατσιστικών, σεξιστικών και εχθρικών προς τις εθνικές μειονότητες πολιτικών κομμάτων και οργανώσεων και γ) νομική δομή του κράτους, όπως π.χ. στην περίπτωση της ναζιστικής Γερμανίας και της Νότιας Αφρικής (άπαρτχάιντ)²⁵.

Ο ρατσισμός διαφέρει από εποχή σε εποχή, ανάλογα με τις μεταλλαγές της ιστορικής συγκυρίας και τους σκοπούς που καλείται εκάστοτε να υπηρετήσει. Πρόκειται δηλαδή για μια δυναμική, εσωτερικά αντιφατική και εκτεθειμένη σε διαρκείς αλλαγές κοινωνική διαδικασία. Με την έννοια αυτή δεν υπάρχει ένας αμετάλλαχτος αλλά πολλοί, μεταξύ τους διαφορετικοί ρατσισμοί, οι οποίοι και συνδέονται κάθε φορά με έναν ιστορικά ιδιαίτερο καθώς και ιδιόμορφο τρόπο με τις κοινωνίες, μέσα στις οποίες εμφανίζονται²⁶.

Αν και στην εμφάνιση ρατσιστικού πνεύματος συμφύρονται διάφορες ψυχολογικές, πνευματικές, οικονομικές, κοινωνικές κλπ. παράμετροι, ο ίδιος ο ρατσισμός δεν αποτελεί αυστηρά προσωπικό βίωμα αλλά ούτε και οικουμενική στάση. Εμφανίζεται πάντα κάτω από ορισμένες ιστορικές προϋποθέσεις και στα πλαίσια μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Δεν έχει δηλαδή το χαρακτήρα του τυχαίου γεγονότος, χωρίς όμως και να εντάσσεται στο σχήμα της προκαθορισμένης και αναπόφευκτης πορείας²⁷.

Καθώς δεν υφίστανται γενετικά προσδιορισμένες κοινωνικές διαφορές μεταξύ των ανθρώπων, είναι ρατσιστική η σκέψη εκείνη που θέλει τους ανθρώπους να διαφέρουν φυλετικά. Έτσι, στην περίπτωση του παραδοσιακού ρατσισμού ο ρατσιστής συνδέει με τη φαντασιακή κατηγορία της «φυλής» ιδιότητες και συνέπειες, τις οποίες η ίδια δεν διαθέτει και οι οποίες ενεργοποιούνται τεχνητά, απλώς γιατί ο ρατσιστής ισχυρίζεται ότι υπάρχουν. Η συμπεριφορά του ρατσιστή καθορίζεται από προκαταλήψεις και στερεότυπα, με αποτέλεσμα ο τρόπος με τον οποίο προσλαμβάνει την κοινωνική πραγματικότητα να είναι μονόπλευρος. Ο ρατσιστής αρνείται πεισματικά να ελέγξει κριτικά τις ιδέες του, καθώς

η σκέψη του λειτουργεί κατά κανόνα με βάση τη μανιχαϊκή διάκριση των ανθρώπων σε «καλούς» και «κακούς», σε «φίλους» και «εχθρούς»²⁸.

Αν και εμπεριέχει πάντα το στοιχείο της προκατάληψης, ο ρατσισμός δεν είναι απλή προκατάληψη, όπως και κάθε προκατάληψη δεν είναι ρατσισμός. Αξίζει να σημειωθεί ότι η σχέση μεταξύ προκατάληψης και διάκρισης δεν είναι πάντα μονόδρομα αιτιακή. Η προκατάληψη με άλλα λόγια δεν οδηγεί π.χ. αναπόφευκτα στη χρήση βίας σε βάρος κοινωνικών μειονοτήτων ή ατόμων, όπως και η χρήση ρατσιστικής βίας δεν προϋποθέτει αναγκαστικά την ύπαρξη κάποιας προκατάληψης και πολύ λιγότερο την ύπαρξη ρατσιστικής κοσμοαντίληψης²⁹. Ο ρατσιστής δεν είναι λοιπόν απαραίτητο να γνωρίζει τις θεωρητικές απόψεις του Γκομπινώ ή να έχει διαβάσει το βιβλίο «Mein Kampf» (Ο Αγώνας μου) του Χίτλερ για να απορρίπτει τον ιθαγενή, τον Εβραίο ή το μετανάστη³⁰.

Ενώπιε της συνθετότητας του ρατσιστικού φαινομένου, είναι λοιπόν απαραίτητο η κάθε περίπτωση ρατσισμού, να εξετάζεται σε συσχετισμό με τα ιστορικά, οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δεδομένα της στιγμής που εμφανίζεται, για να αποφεύγονται έτσι ανεπίτρεπτες γενικεύσεις, που εμποδίζουν σε τελευταία ανάλυση τη σωστή και αποτελεσματική αντιμετώπιση του ρατσισμού. Αν π.χ. κάθε έκφραση ξενοφοβίας, εχθρότητας ή δυσανεξίας ερμηνεύεται ως ρατσισμός, τότε ο κίνδυνος «από τα πολλά δέντρα να μην ιδούμε το δάσος» είναι μεγάλος. Στην ανάλυση του σημερινού ρατσισμού στις ευρωπαϊκές κοινωνίες θα πρέπει να αποφευχθεί τόσο ένας υπερβολικά στενός όσο και ένας υπερβολικά ευρύς ορισμός του ρατσισμού. Στην πρώτη περίπτωση υπάρχει ο κίνδυνος, αναλύοντας το ρατσισμό, να περιορισθεί αυθαίρετα ο αριθμός των σχετικών φαινομένων, στη δεύτερη, να αποδυναμωθεί το φαινόμενο που πρόκειται να αναλυθεί, καθώς η υπερβολική γενίκευση του όρου οδηγεί αναπόφευκτα στη μείωση της εμβέλειας της ανάλυσης και συνακόλουθα στην υποβάθμιση των αποτελεσμάτων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Colette Guillaumin, *Rasse. Das Wort und die Vorstellung*, στο: Uli Bielefeld (Hg.), *Das Eigene und das Fremde. Neuer Rassismus in der Alten Welt?*, Junius Verlag, Hamburg 1991, σελ. 161.

2. Βλ. Oliver C. Cox, *Caste, Class and Race: A Study in Social Dynamics*, Monthly Review Press, New York 1970, σελ. 322 καθώς και Imanuel Geiss, *Geschichte des Rassismus*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1988, σελ. 20 και 48.

3. Βλ. σχετικά Michael Banton, *The Idea of Race*, Tavistock Publications, London 1977, σελ. 13 κ.ε., Etienne Balibar/Immanuel Wallerstein, *Φυλή, Έθνος, Τάξη. Οι διαφορούμενες ταυτότητες*, εκδ. «Ο Πολίτης», Αθήνα 1991, σελ. 68 κ.ε. καθώς και Kurt Lenk, «Volk und Staat», *Kulturwandel politischer Ideologien im 19. und 20. Jahrhundert*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 1971, σελ. 148.

4. Βλ. σχετικά Imanuel Geiss, ό.π., σελ. 142 κ.ε. και Leon Poliakov/Christian Delacampagne/Patrick Girard, *Über den Rassismus. Schzehn Kapitel zur Anatomie, Geschichte und Deutung des Rassismus*, Klett-Cotta Verlag, Stuttgart 1979, σελ. 18 κ.ε. Τη λέξη «φυλή» ως αξιολογικά ουδέτερο εργαλείο ταξινόμησης του ζωικού κόσμου χρησιμοποίησε πρώτος ο Γάλλος γιατρός Francois Bernier (1620-1688) στην πραγματεία του *Nouvelle Division de la Terre par les differentes especes ou races d'homme qui l'habitent*. (Νέα διαίρεση της Γης με βάση τα διάφορα είδη ή τις ανθρώπινες φυλές που την κατοικούν. Βλ. Imanuel Geiss, ό.π., σελ. 18 και 148 και Leon Poliakov et al., ό.π. σελ. 15.

5. Βλ. Robert Miles, *Racism*, Routledge, London 1989, σελ. 11. Κύριοι εκπρόσωποι του «επιστημονικού» ρατσισμού στην Ευρώπη είναι ο Γάλλος διπλωμάτης και συγγραφέας κόμης Joseph Arthur de Gobineau (1816-1882) και ο Άγγλος συγγραφέας Houston Stewart Chamberlain (1836-1927). Βλ. Arthur de Gobineau, *Essay sur l'inegalite des races humaines* (1853/55) και Houston Stewart Chamberlain, *Die Grundlagen des 19. Jahrhunderts* (1899).

6. Βλ. Houston Stewart Chamberlain, *Die Grundlagen des 19. Jahrhunderts*, Munchen 1952, σελ. 322.
7. Βλ. Robert Miles, ό.π., σελ. 99.
8. Βλ. σχετικά Colette Guillaumin, *Zur Bedeutung des Begriffs Rasse*, στο: *Rassismus und Migration in Europa*. Beitrage des Kongresses «Migration und Rassismus in Europa», Hamburg 26. bis 30 September 1990, Argument-Sonderband AS 201, Argument Verlag, Hamburg 1992, σελ. 83.
9. Διεξοδικότερα, βλ. Robert Miles, ό.π., σελ. 37.
10. Αναφέρεται στο: *Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Εξεταστική Επιτροπή για την άνοδο του φασισμού και του ρατσισμού στην Ευρώπη*. Έκθεση για τα αποτελέσματα των εργασιών, Δεκέμβριος 1985 (Έκθεση Δημητρίου Ευρυγένη), εκδόσεις Βιβλιοθήκης Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, Θεσσαλονίκη/Αθήνα 1987, σελ. 141.
11. Βλ. Stephen Rose et al., *Not in our genes*, Penguin Books, London 1984, σελ. 119 κ.ε. Σε ό,τι αφορά τις παραβιάσεις της επιστημονικής δεοντολογίας στο όνομα της έρευνας για τη «γενετική προοχή», βλ. την ιδιαίτερα κατατοπιστική εργασία του S.J. Gould, *The Mismeasure of Man*, Simon and Schuster, New York 1981.
12. Αναφέρεται στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ό.π., σελ. 26.
13. Βλ. Robert Miles, ό.π., σελ. 71 και 72.
14. Στο ίδιο, σελ. 73.
15. Στο ίδιο, σελ. 75.
16. Βλ. Abert Memmi, *Rassismus*, Athenaeum, Frankfurt am Main 1987, σελ. 13.
17. Βλ. Anthony Giddens, *Sociology*, Polity Press, Oxford 1989, σελ. 246.
18. Στο ίδιο, σελ. 28. Βλ. Albert Memmi, ό.π., σελ. 17.
19. Στο ίδιο, σελ. 28.
20. Τον όρο «ρατσισμός» (racism, Rassismus) εισήγαγε πρώτος ο Magnus Hirschfeld στο ομώνυμο βιβλίο του που έγραψε το 1933/34 στα γερμανικά, αμέσως μετά την άνοδο στην εξουσία των ναζί. Το βιβλίο του Hirschfeld κυκλοφόρησε τελικά σε αγγλική μετάφραση στην Αγγλία το 1938, όπου ο συγγραφέας, όντας Εβραίος, είχε καταφύγει. Βλ. Magnus Hirschfeld, *Racism*, Collanez, London 1938.
21. Βλ. Imanuel Geiss, ό.π., σελ. 14 και 48-104 και Leon Poliakov et al., ό.π., σελ. 42-64.
22. Βλ. Michael Banton, *Race Relations*, Tavistock Publications, London 1967, σελ. 8 και *The Concept of Racism*, στο: S. Zubaida (Ed.), *Race and Racism*, Tavistock Publications, London 1970, σελ. 18. Βλ. επίσης τους ορισμούς των Leon Poliakov et al., ό.π., σελ. 27 και Anthony Giddens, ό.π., σελ. 27.
23. Etienne Balibar/Immanuel Wallerstein, ό.π., σελ. 30.
24. Βλ. Pierre-Andre Taguieff, *Die ideologischen Metamorphosen des Rassismus und die Krise des Antirassismus*, στο: Uli Bielefeld, ό.π., σελ. 222.
25. Βλ. Colette Guillaumin, ό.π., σελ. 168.
26. Βλ. Stuart Hall, *Race, Articulation and Societies Structured in Dominance*, στο: UNESCO (Ed.), *Sociological Theories: Race and Colonialism*, UNESCO, Paris 1980, σελ. 342, Etienne Balibar, ό.π., σελ. 64 και Leon Poliakov et al., ό.π., σελ. 43.
27. Βλ. Colette Guillaumin, ό.π., σελ. 161.
28. Βλ. σχετικά Θάνος Λίποβατς, *Η ψυχοπαθολογία του πολιτικού*, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1990, σελ. 235.
29. Βλ. σχετικά Robert Miles, ό.π., σελ. 108 κ.ε.
30. Βλ. Albert Memmi, ό.π., σελ. 39.